

Journal of Islamic Education Research

Faculty of Literature and Humanities

Shahid Bahonar University of Kerman

Vol. 8, No. 2, Serial 14, 2019

Strategic-oriented theory of par excellence friendship and its implications in new generation's social development

A. Banaei¹, Ph.D. Student, Department of Education, University of Tehran, Tehran, Iran. ah.banaei@hotmail.com

Abstract: Friendship is both an innate need of human being and a necessity for his/her social life. This need is of greater and more special significance during adolescence. The present research used Grounded Theory, a qualitative research method, in order to advance a theory on friendship to fill the gap of existing theories in Islamic studies on this topic. Hence, to gather data in the open coding stage, Shia resources were scrutinized. Furthermore, in two other stages: axial coding and selective coding, a strategic management model was adopted for data analysis (conceptualizing data and arranging them as a theory) which is a methodological innovation. To achieve this, each final category derived from the model was considered as one part of a component of the strategic model (i.e. mission, vision, policy etc.). This led to making a logical and systematic relationship between main concepts of the theory and consequently an integrated and total model was resulted which made the large amount of data and teachings more comprehensible. The outcome of this research was named “par excellence friendship theory” based on fundamental principles of friendship and finding friends from an Islamic viewpoint.

---

¹. Corresponding Author

Keywords: Finding friends, Friendship, Social development, Religious Theory formation, Strategic model.

مجله پژوهش‌های تعلیم و تربیت اسلامی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال هشتم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

نظریه «دوستی تعالی بخش» و دلالت‌های آن در بهبود

رشد اجتماعی نسل نو

امیرحسین بنایی^۱

دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

ah.banaei@hotmail.com

چکیده

«دوستی»، هم یک نیاز فطری انسان و هم یک ضرورت برای زندگی اجتماعی اوست. این نیاز در دوران نوجوانی اهمیت ویژه و افزون‌تری دارد. پژوهش حاضر با هدف پر کردن خلأ ناشی از نبود یک نظریه منقح و منسجم در موضوع دوستی در میان مطالعات اسلامی، گام در راه نظریه‌پردازی گذاشته و از همین رو، از روش تحقیق کیفی «نظریه‌پردازی داده-بنیاد» مدد گرفته است. بر همین اساس، در مرحله کدگذاری باز برای گردآوری داده‌ها به شیوه اسنادی به منابع شیعی مراجعه شده است. در دو مرحله کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی نیز، برای تجزیه و تحلیل یافته‌ها (مفهوم‌سازی از داده‌ها و آرایش آنان در شکل و شمایل یک نظریه) به عنوان یک نوآوری، از الگوی مدیریت راهبردی (استراتژیک) بهره گرفته شده است. این بدان معناست که هر کدام از مقولات حاصله نهایی به مثابه جزئی از

---

^۱. نویسنده مسئول

یک عنصر الگوی مدیریت راهبردی (چشم انداز، مأموریت، خط‌مشی و ...) در نظر گرفته شده‌اند. این امر سبب شده‌است تا ارتباطی نظام‌مند و منطقی بین مفاهیم اصلی نظریه برقرار شده و متعاقباً فهم انبوهی از داده‌ها و آموزه‌ها در خصوص موضوع مقاله برای مخاطبان تسهیل گردد. حاصل تحقیق بر مبنای جوهره بنیادین دوستیابی و دوستی در دیدگاه اسلامی، «نظریه دوستی تعالی‌بخش» نامیده شده‌است.

واژه‌های کلیدی: دوستیابی، دوستی، رشد اجتماعی، نظریه‌پردازی دینی، الگوی

راهبردی

۱- مقدمه

کسی نمی‌تواند طبیعت انسان را مستقل از جهان اجتماعی‌ای که در آن زندگی و رشد می‌کند، در نظر بیاورد. روانشناسی تکاملی چنین مفروض می‌گیرد که ذهن انسان از طریق گزینش طبیعی صورت‌پذیرفته در دوره‌های زمین‌شناختی، برای زندگی کردن در اجتماع انسانی مجهز و مهیا شده‌است؛ اما پیچیدگی جهان اجتماعی به تعاملات بزرگسالان محدود نیست و کودکان و نوجوانان را نیز در برمی‌گیرد؛ به علاوه، به سبب تنوع محیط‌های زندگی انسانی، ماهیت پیچیده و غالباً متغیر پیوستگی‌های اجتماعی و همچنین نیاز توأمان به رقابت و همکاری با خویشاوندان، آشنایان غیرخویشاوند و [حتی] غریبه‌ها، بشر به یک کارآموزی درازمدت برای تسلط یافتن بر جهان اجتماعی نیازمند است (اسمیت و هارت^۱، ۲۰۰۲: ۵۶). دوستی کردن مهم‌ترین و اصیل‌ترین راه این اجتماعی‌شدن است.

همه ما انسان‌ها «دوستی» را تجربه کرده‌ایم. دوستی کردن از مسائل ضروری زندگی است و با سرنوشت فرد ارتباط دارد (مدرسی، ۱۳۸۴: ۲۳). بهره‌گیری از یاری و کمک دوستان در زندگی، میزان تحمل مشکلات و توفیق دستیابی به اهداف را بیشتر می‌کند؛ به علاوه، این روح جمعی انسان است که او را به مهرورزی و دوستی می‌کشاند؛ به عبارت دیگر، نیاز به دوستی در عمق جان آدمی نهفته است؛ پس، دوستی هم یک نیاز فردی و هم یک ضرورت

^۱ . Smith, Peter K., & Hart, Craig H.

اجتماعی است (محدثی، ۱۳۹۳: ۷-۹)؛ از همین رو، دوستی در همهٔ زمان‌های زندگی به‌جز احتمالاً در اوایل شیرخوارگی وجود دارد (روبین^۱، ۲۰۰۹: ۲۱۷) و تقریباً همهٔ انسان‌ها در غالب زمان‌های زندگی خود با دیگران روابط دوستی دارند (هارت آپ^۲، ۱۹۹۷) حتی بچه‌ها هم می‌دانند که دوستان مهم هستند و نیز می‌دانند که اگر بخواهند دوست پیدا کنند و دوستان خود را نگه‌دارند، باید نحوهٔ سر کردن با آنها را به‌خوبی بدانند (روبین، ۲۰۰۹: ۲۸۲). از سن ۹ سالگی، بچه‌ها همدلی و یاری‌دو جانبه و به اشتراک‌گذاری منافع را به‌عنوان هستهٔ مرکزی دوستی ذکر می‌کنند (گروسک و لیتون^۳، ۱۹۸۸: ۲۵۱). تقریباً همهٔ کودکان و نوجوانان دوست دارند که در رابطهٔ دوستی مشارکت کنند. بیشتر آنها مدعی داشتن دوست هستند یا گروهی از همسالان خود را به‌مثابهٔ دوستان خود در نظر می‌گیرند (لیندسی^۴، ۲۰۰۲)

با بسط وجوه مدرن زندگی امروزی در جامعهٔ ایران که تفکیک و تمایز بیشتری میان افراد و اتم‌وار شدن (فردگرا شدن) ساختار جامعه وجود دارد و همچنین، نیاز به تبدیل شدن همبستگی مکانیکی به همبستگی ارگانیکی را در پی دارد، ضرورت وجود یک تئوری مستحکم و کارآمد که بیانگر نحوهٔ ارتباطات و پیوندهای صحیح و شرعی میان افراد باشد، بیش از پیش احساس می‌شود.

از دیگر سو، فراگیری برقراری ارتباط با دیگران، اگرچه در آغاز زندگی شروع می‌شود؛ اما به علت تحولات خاصی که طی دوران «نوجوانی» روی می‌دهد، رابطه با همسالان در این زمان اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. نوجوانی زمان تجربه و آزمون نقش‌ها، رفتارها و ارزش‌های مختلف برای رسیدن به بزرگسالی است. همسالان در این فرایند نقش مهمی دارند (بیابانگرد، ۱۳۸۰: ۱۸۵) و گروه همسالان، اصلی‌ترین نیروی محیطی جامعه‌پذیری در فرایند رشد کودکان هستند (اسمیت و هارت، ۲۰۰۲: ۲۶۷، به نقل از هریس^۵، ۲۰۰۰). مطابق با نظریهٔ «جامعه‌پذیری گروهی»^۶ خانم هریس (۲۰۰۹)، این والدین کودک نیستند که در وهلهٔ

1. Rubin, K.

2. Hartup, W. W.

3. Grusec, Joan E., & Hugh Lytton

4. Lindsey, E. W.

5. Harris, J. R.

6. group socialization theory

نخست، شخصیت او را شکل می دهند؛ بلکه گروه همسالان نقش مهم تری در رشد شخصیتی و رشد اجتماعی فرد بازی می کنند (لمب و برنشتاین^۱، ۲۰۱۱: ۳۱۱).

همسالان از مجرای فرایند تقلید، هم در راستای اهداف مطلوب و هم در جهت مقاصد نامطلوب بر یکدیگر تأثیر گذاشته و در اجتماعی شدن یکدیگر شریک اند و هرچه بزرگ تر می شوند، این تأثیرگذاری آگاهانه تر می شود (گروسک و لیتون، ۱۹۸۸: ۲۳۳). روانشناسان رشد اجتماعی نشان داده اند که بچه ها به سبب عضویتشان در گروه های همسالان متمایز می شوند (بیگلر، جونز و لوبلینر^۲، ۱۹۹۷: ۱۴۳). مبتنی بر تئوری هویت اجتماعی، بچه ها با طرد دیگران از گروه اجتماعی خود قادرند حس هویت اجتماعی شان را تقویت کرده (فرکویتن^۳، ۲۰۰۱) و تشخص مثبت عمومی خود را بروز دهند (روتلند^۴، ۲۰۰۴). روابط فرد با همسالان، در زمره روابط تعاملی^۵ (تعامل فرد با افرادی با دانش و قدرت اجتماعی برابر با خودش) است (دینگ و لیتل تون^۶، ۲۰۰۵: ۹۶) و این برابری موقعیت همسالان، زمینه ساز فراگیری مهارت هایی همچون رقابت و نیز همکاری در آنان است که در غیر این موقعیت، چنان زمینه ای حاصل نمی شود (شافر^۷، ۲۰۰۳: ۱۱۳)؛ از همین رو، دوستیابی و دوستی در این سن اهمیت مضاعفی دارد. شواهد نشان می دهد دوستی هایی که بین سنین ۵ تا ۱۸ سالگی به وجود آمده اند، پایدارترند؛ یعنی احتمال بیشتری وجود دارد که برای یک مدت زمان طولانی ادامه یابد (بیابانگرد، ۱۳۸۰: ۲۰۲؛ به نقل از اسکوفا، هاروکز و تامسون، ۱۹۷۳)؛ به علاوه، جامعه همسالان خصوصاً در اواسط کودکی (۶ تا ۱۱ سالگی) به طور فزاینده ای بستر مهمی برای رشد می شود. ارتباط و دوستی با همسالان، به درک دیدگاه دیگران و آگاهی از خود و دیگران کمک می کند (برک، ۱۳۸۹: ۵۷۳). از منظر روانشناسی رشد، پارکر و گوتمن^۸ (۱۹۸۹: ۱۲۵) بیان می دارند که دوستی در مراحل مختلف رشد کارکردهای متفاوتی را ایفا

۱. Lamb, M. E., & Bornstein, M. H.

۲. Bigler, R. S., Jones, L. C., & Lobliner, D. B.

۳. Verkuyten, M.

۴. Rutland, A.

۵. reciprocal

۶. Ding, Sharon, and Littleton, Karen.

۷. Schaffer, H. R.

۸. Parker, J. G., & Guttmann, J. M.

می‌کند: در اوان کودکی، دوستی، سطح سرگرمی و نشاط و هیجان را در بازی‌ها ارتقا می‌دهد و به تنظیم رفتار کودک در مواجهه با هیجان‌ات و تحریکات کمک می‌کند. در اواسط کودکی، دوستی‌ها فرد را در به دست آوردن دانش در خصوص هنجارهای رفتاری و یادگیری مهارت‌های مورد نیاز جهت خود-ابرازی موفق و مدیریت تأثیرگذاری بر دیگران یاری می‌کند و سرانجام، در نوجوانی، دوستی به افراد در جهت شناسایی خود و شکل‌دهی به هویتشان کمک کرده و به آنها در یکپارچه‌سازی منطق و اندیشه یاری می‌رساند.

این تحولات به نوبه خود تعامل با همسالان را افزایش می‌دهند و موجب بهبود رشد اجتماعی دانش‌آموز می‌شوند: دوستی با همسالان در نوجوانی - یعنی زمانی که دانش‌آموز در معرض تغییرات جسمانی، شناختی و نیز کاهش وابستگی عاطفی از خانواده است - نقش منبع ایمنی، عزت نفس و الگو را ایفا می‌کند؛ علاوه بر این، گروه همسال فرصت‌هایی را فراهم می‌سازد تا نوجوان به بهترین رفتارهای جدید و توسعه مهارت‌های اجتماعی ضروری برای ارتباط با افراد همجنس و ناهمجنس پردازد (بیابانگرد، ۱۳۸۰: ۲۰۴)؛ به طور خلاصه، دوستی در گروه همسالان دارای کارکردهای زیر برای کودکان و نوجوانان است:

۱- دانش‌آموزان می‌آموزند که چگونه در فعالیت مبتنی بر همکاری به هدف دستیابی به اهداف جمعی (و نه اهداف فردی) مشارکت کنند. ۲- بچه‌ها با ساختار اجتماعی، آشنایی اولیه پیدا می‌کنند. ۳- مهارت‌های مرتبط با رهبری بر و پیروی از دیگران را می‌آموزند. ۴- فرامی‌گیرند که در خدمت وفاداری گروهی، چگونه حمله را به سوی افراد غریبه و غیرعضو گروه جهت‌دهی کنند (فاین^۱، ۱۹۸۷: ۵). دوستی برای نوجوان، یک منبع مهم از حمایت اجتماعی را در مواجهه با تنش‌ها و مشکلات فراهم می‌سازد (هارتاپ، ۱۹۹۲: ۶). تماس مکرر، فعالیت‌های مشترک و ارتباطات مؤثر بین‌فردی ناشی از دوستی، تأثیر بسزایی در جامعه‌پذیری آنان دارد (کیندرمن^۲، ۱۹۹۳: ۷) و بستر منحصر به فردی برای یادگیری درباره خود و دیگران فراهم می‌کند (لمب و برنشتاین، ۲۰۱۱: ۳۲۵). ۸. از طریق رابطه دوستی با همسالان، بچه‌ها نقش و موقعیت خود را در ارتباط با سایر هم‌نسلی‌هایشان تعریف کرده و با

¹ . Fine, G. A.

² . Kinder Mann, T. A.

کمک آنها بهتر خواهند توانست جهان پیرامون خود را کشف کنند (گروسک و لیتون، ۱۹۸۸: ۲۵۱).

از مجموع مباحثی که گذشت، ضرورت ارائه آموزش‌های مدون، نظام‌مند و جامع در خصوص نحوه دوستیابی، ویژگی‌های دوست شایسته و دوستی‌ورزیدن، به‌ویژه به دانش‌آموزان به روشنی نمایان می‌شود؛ زیرا همان‌طور که گفته شد، بعد از [پایان] دوران خردسالی، مدرسه و گروه همسالان، رقابت با خانواده و همسایگان را به‌مثابه نخستین بسترهای جامعه‌پذیری آغاز می‌کنند. مدارس، آموزش‌ها و فرصت‌های مهمی را برای رشد شایستگی‌های اجتماعی و تحصیلی فراهم می‌کنند (الیوت^۱، ۲۰۰۶: ۲۰۳) که باید به بهبود مستمر کیفیت آن آموزش‌ها اقدام کرد.

با نتیجه‌ای که از جست‌وجو در منابع اطلاعاتی به دست آمد، تنها نظریه‌ای که در ارتباط با موضوع دوستی و دوستیابی از منظر اسلامی وجود دارد، نظریه‌ای با عنوان «دوستی اسلامی» از دکتر محمدجواد جاوید و دکتر محمد مهدی شمسایی است که برخلاف عنوانش، بیشتر به مسئله ازدواج موقت پرداخته و از دیدگاه محقق حاضر، ربط چندانی به مسئله دوستی ندارد^۲.

^۱ . Elliot, Delbert s.

^۲ . در موضوع «دوستی» از دیدگاه اسلامی، همان‌طور که در خلال مقاله معلوم خواهد شد، روابط جنسی موضوعیتی ندارد. دوستی در میان افراد یک جنسیت با یکدیگر تعریف می‌شود و رابطه با جنس مخالف، اساساً از موضوع دوستی خارج است؛ بنابراین، آنچه در نگاه غربی به‌عنوان دوستی با جنس مخالف مطرح می‌شود، به همان پارادایم تعلق داشته و همراه کردن آن با صفت «اسلامی» تناقض‌آمیز است. در نظریه مزبور، این اشتباه از آن رو اتفاق افتاده که نظریه‌پردازان با مشاهده دوستی‌های غرب‌گرایانه با جنس مخالف در جامعه امروز ایران خواسته‌اند تا متع (ازدواج موقت) را به‌مثابه بدیلی شرعی برای آن معرفی کنند و این امر، سبب خلط بین دو مفهوم اساساً متفاوت و لفظاً مشترک [یعنی «دوستی اسلامی» و «دوستی غربی»] شده است.

۱-۱- روش تحقیق

در این مقاله برای پاسخ نظام‌مند به این پرسش که «از دیدگاه اسلامی، ارتباطات انسانی به طور عام و دوستی به طور خاص، چه اهداف، ویژگی‌ها، راهبردها و راهکارهایی دارد تا بتواند رشد اجتماعی فرد را به درست‌ترین (اسلامی‌ترین) وجه تضمین کند، از روش تحقیق «گراند تئوری»^۱ استفاده شده است. در فارسی، GT را به معادل‌هایی نظیر نظریه داده‌بنیاد، تئوری برخاسته از داده، تئوری زمینه‌ای، نظریه بنیادی، رویش نظریه و ... ترجمه کرده‌اند (دانایی‌فرد، ۱۳۸۶: ۷۴)؛ اما از آنجا که GT در واقع، یک «روش» کیفی برای ساخت نظریه‌ای مبتنی بر واقعیات و داده‌هاست (تولید سیستماتیک یک نظریه از داده‌ها)؛ بنابراین بهتر است که از معادل «نظریه‌پردازی داده‌بنیاد» برای آن استفاده شود.

فرایند نظریه‌پردازی داده‌بنیاد (شکل ۱) به طور خلاصه بدین گونه است: «پس از طرح سؤال پژوهش، برای پاسخ به آن سؤال، داده‌های مناسب گردآوری شده و نکات کلیدی داده‌ها احصا می‌گردد. طی فرایند کدگذاری باز، برای هر نکته به دست آمده، یک «کد»^۲ معین می‌شود؛ سپس با مقایسه کدها، چند کد که اشاره به یک جنبه مشترک از پدیده مورد بررسی دارند، ذیل یک «مفهوم»^۳ قرار می‌گیرند؛ در ادامه، چند مفهوم مشترک، یک مفهوم بزرگ‌تر با عنوان «مقوله»^۴ را تشکیل می‌دهند. این دو کار (یعنی عمل مفهوم‌سازی از کدها و مقوله‌سازی از مفاهیم) روی هم‌رفته اصطلاحاً کدگذاری محوری نامیده می‌شود و در نهایت، با برقراری یک ارتباط منطقی و سیستماتیک بین مقوله‌های به دست آمده در فرایندی موسوم به کدگذاری انتخابی، آنها در قالب یک «تئوری» متجلی می‌گردند. برای تحکیم‌بخشیدن به تئوری حاصل، تفاوت‌ها و شباهت‌های آن با پژوهش‌های دیگر بررسی می‌شود».

شکل ۱- فرایند روش

^۱ - Grounded Theory (G.T.)

^۲ - code

^۳ - concept

^۴ - category

در روش نظریه پردازی داده بنیاد، در مرحله کدگذاری انتخابی، مقولات و مفاهیم به دست آمده از مراحل پیشین تحقیق به کمک خلاقیت، تجربه و قدرت ذهنی محقق در یک انگاره منظم و منطقی قرار گرفته و «تئوری» پایانی را به دست می دهند. در موضوع مقاله حاضر، از آنجا که محقق با انبوهی از داده های به ظاهر نامرتب روبه رو بود؛ بنابراین، به عنوان یک نوآوری در این مقاله سعی شده است تا رویکرد استراتژیک (راهبردی) به عنوان مبنایی برای نظم بخشی به مقولات و مفاهیم معرفی گردد؛ به طوری که هر کدام از مقولات حاصله در ذیل یکی از اجزای الگوی راهبردی (مأموریت، آرمان، ارزش، عامل خارجی، عامل داخلی، هدف، استراتژی، منبع، خط مشی و یا کنترل) طبقه بندی شده و در واقع تئوری حاصل، نتیجه نگاه راهبردمدارانه به موضوع مورد بررسی است.

بر همین مبنا، محقق برای شروع کار، ابتدا با جست و جو در منابع اسلامی (فارسی و عربی)، کتاب های: ۱- دوستی و دوستان، مجموعه معارف اسلامی در هنر رفتار با مردم (مدرسی، ۱۳۸۴)، ۲- روش دوستیابی (الحیدری، ۱۳۸۸)، ۳- دوستی (محدثی، ۱۳۹۳)، ۴- میزان الحکمه (محمدی ری شهری، ۱۳۸۹) را که به زعم خبرگان موضوع، از جمله مهم ترین و معتبرترین منابع معدود موجود هستند را برگزید و ضمن مطالعه و فیش برداری، همزمان با قرار دادن مطالب به دست آمده در طبقه مخصوص به خود، آنها را کدگذاری نمود.

با جلوتر رفتن کار مطالعه و کدگذاری باز داده ها، به دلیل حجم انبوه مطالب ذیل برخی از اجزای الگوی راهبردی (مثلاً در طبقه ارزش ها)، نیاز به یک دسته بندی جزئی تر درون هر طبقه احساس شد و با مذاقه نسبت به جنس و محتوای داده های فراهم شده، تشخیص داده شد که داده ها ذیل عناوین «ارزش»، «خط مشی» و «استراتژی» به اقتضای موضوع مورد پژوهش به چهار زیر گروه: ۱- ارتباط با مردم، ۲- دوستیابی، ۳- دوستی ورزیدن و ۴- حفظ و استمرار دوستی، تقسیم بندی گردد.

این کار به افزایش سرعت و سهولت ادامه کار کدگذاری باز داده ها کمک شایانی کرد. این دسته بندی در واقع، نوعی کدگذاری محوری مقدماتی است که پس از جمع آوری و

کدگذاری داده‌های بسیار به ذهن محقق متبادر می‌شود و البته، چه بسا در جریان ادامه کار پژوهش دچار تغییرات اساسی گردد.

با پایان کار بر روی منابع، محقق برای اینکه از رسیدن به مرحله «کفایت نظری» اطمینان حاصل کند، وبگاه‌های بی‌شماری را به زبان فارسی از طریق جست‌وجوی کلیدواژه‌های مختلفی همچون: دوستی، دوستیابی، فلسفه دوستی و نظایر این را مورد مطالعه قرار داد و همان‌طور که در جدول پیوست مقاله هم به روشنی معلوم است، بررسی وبگاه‌های مزبور، فقط تعداد اندکی از کدهای جدید را به کدهای قبلاً به دست آمده اضافه کرد. با اشباع شدن داده‌ها و دستیابی به حالت کفایت نظری در مورد کدها، نوبت به کدگذاری محوری رسید. در جدول زیر، نمونه‌ای از کدگذاری محوری داده‌ها و مفاهیم و مقولات استخراج شده به نمایش درآمده است (جدول ۱). قابل ذکر است که در جریان کدگذاری محوری (تعیین مفهوم‌ها و مقوله‌ها)، کدهای به دست آمده در جریان کدگذاری باز، بارها و بارها مورد بازبینی و تغییر قرار گرفته و بنا بر مفاهیم و یا مقولات به دست آمده، تغییر عنوان پیدا کرده و یا چینش مجدد یافته‌اند؛ ضمن آنکه تقسیم‌بندی داده‌ها بر حسب اجزای الگوی استراتژیک (به کارگیری رویکرد راهبردی) سبب شد تا به دست آوردن و تعیین مقولات نهایی با سهولت و نظم منطقی بیشتری صورت پذیرد. دلیل این امر آن است که مقوله یا مقولات نهایی در هر طبقه، نهایتاً باید با جزئی از الگوی استراتژیک که آن طبقه بر اساس آن ایجاد شده، همخوانی و سنخیت ماهوی داشته باشد؛ برای مثال، مقوله حاصل شده از داده‌های طبقه «آرمان» باید معرف یک نمونه ایده‌آل و آرمانی از موضوع مورد بررسی باشند و الخ.

جدول ۱ - نمونه‌ای از کدگذاری محوری داده‌ها						
- کدگذاری محوری کدهای شناسایی شده ذیل طبقه «آرمان» (I)						
مقوله	مفهوم	جمع‌بندی	کلیدواژه	کد	شاخص	
دوست تعالی‌بخش	در مسیر کمال	علت غایی دوستی	در راه خدا	دوستی در راه خدا	I ₁	
	محبوب معتمد	دوست مطلوب فرد	محبوب	محبوبیت حداکثری و دائمی دوست	I ₂	
			معتمد	اعتماد مالی صددرصدی	I ₁₅	
	یگانگی (یکی بودن با دوست)	ویژگی‌های شخصیتی دوست	یکرنگ	یکرویی و یکرنگی دوست	I ₃	
			یکدل	یکدلی (یگانگی قلبی) با دوست	I ₄	
			غیرمادی‌گرا	تأثیرناپذیری دوست از مادیات در دوستی	I ₅	
			صادق	صداقت حداکثری، ویژگی دوست راستین	I ₁₄	
			وفادار	وفاداری نسبت به دوست	I ₉	
			قدرشناس	قدرشناس بودن دوست	I ₈	
	امامت‌گری	ویژگی‌های رفتاری / کارکردی دوست	یارین‌گری	یاری	یاری بی‌دریغ دوست	I ₆
				همراهی	همراهی با دوست در بحران‌ها و مشکلات	I ₇
فداکاری				فداکاری در راه دوست	I ₁₀	
هدای			پایش دلسوزانه	انتقاد سازنده از دوست	I ₁₁	

				راهنمایی	دلالت زبانی و عملی دوست به سوی خیر	I ₁₂
				انگیزش	ایجاد آخرت گرایی در دوست	I ₁₃

۲-۱- مقولات کلیدی به دست آمده در موضوع دوستیابی و دوستی از

منظر اسلامی

با فحص نظام مند در منابع و پیروی از الگوی راهبردی (استراتژیک) در طبقه بندی و مفهوم سازی از داده ها، زیر مقولات و بالتبع آنها، مقولات اصلی ذیل هر کدام از اجزای مدل برنامه ریزی استراتژیک در موضوع دوستیابی و دوستی به نحو مندرج در جدول ۲ استخراج گردیده اند.

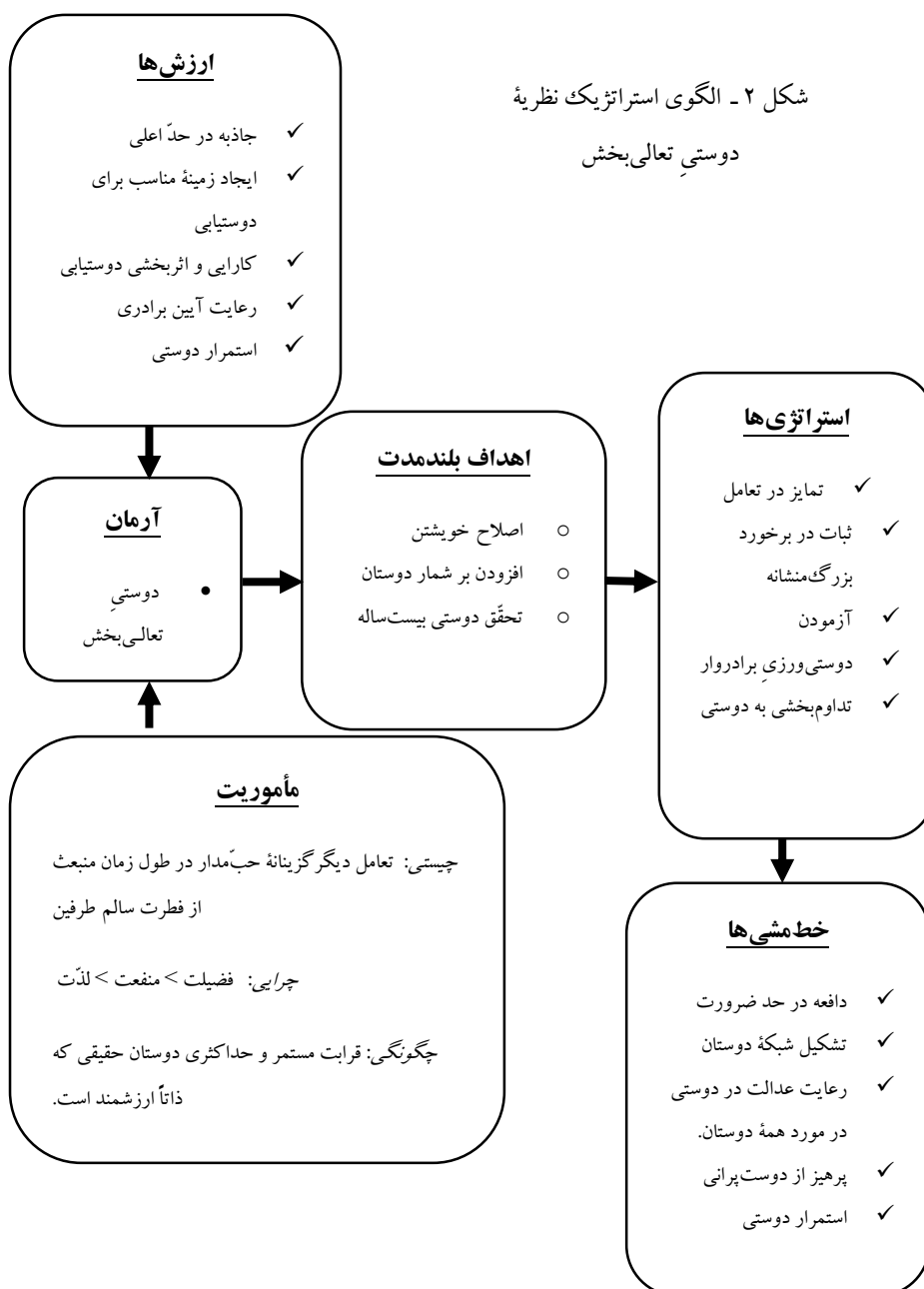
جدول ۲ - مقولات و زیر مقولات شکل دهنده نظریه «دوستی تعالی بخش»				
ردیف	جزء برنامه استراتژیک	مقوله / مقولات اصلی	زیر مقولات	
۱	آرمان / چشم انداز ایده آل	دوستی تعالی بخش	در مسیر کمال	
			محبوب و معتمد	
			یگانگی با دوست	
			امامت گری نسبت به دوست	
۲	مأموریت / رسالت دوستی	چیستی دوستی	تعامل (رابطه متقابل)	
			دیگرگزینی	
			حب مدار (بر پایه دوست داشتن یکدیگر)	
			در طول زمان	
			منبعث از فطرت سالم طرفین	
		جرایی دوستی	لذت	
			منفعت	
			فضیلت	
			چگونگی دوستی	قربان مستمر دوستان

ارزشمندی ذاتی دوستی			
خوش برخوردی	جاذبه در حدّ اعلی	ارزش‌ها (در دوستی تعالی بخش)	۳
مهربانی			
فروتنی			
تعامل گرایی مثبت			
رفتار دیگر خواهانه			
هم نشینی های ممنوعه			
هم نشینی های مرجح	ایجاد زمینه مناسب دوستیابی		
کارایی در انتخاب دوست	بهره‌وری در دوستیابی		
اثربخشی در انتخاب دوست			
—	رعایت آیین برادری		
—	استمرار و تداوم دوستی		
—	اصلاح نفس	اهداف	۴
—	دوستان بیشتر		
—	دوستی بیست ساله		
پرهیز از عوامل دافعه‌زا	دافعه در حدّ ضرورت	سیاست / خط‌مشی‌های دوستی تعالی بخش	۵
رعایت حریم شخصی			
جدایی از نااهل	تشکیل شبکه دوستان		
دوستی با دوستان دوست			
دشمنی با دشمنان دوست	رعایت عدالت در قبال همه دوستان		
احترام مساوی به کرامت انسانی افراد			
تبعیض منطقی در جایگاه ذهنی - قلبی افراد	پرهیز از دوست پرانی		
پرهیز از آزار دوست			
پرهیز از بی‌اعتمادسازی			
پرهیز از بی‌احترامی به دوست			
ممنوعیت خیانت به دوست			
—	ثبات در برخورد بزرگ‌منشانه (مردم‌داری)	استراتژی‌های دوستی تعالی بخش	۶
استراتژی مدارا	تمایز در تعامل با مردم		
استراتژی پهن کردن دام دوستی			
استراتژی بده - بستان			

آزمایش‌های آغاز دوستی	آزمودن		
آزمایش‌های حین دوستی			
مهرورزی حداکثری به دوست	دوستی‌ورزی برادروار		
تکریم دوست			
پشتیبانی همه‌جانبه از دوست			
دفع عوامل جدایی	تداوم‌بخشی به دوستی		
پیوند مجدد			
تزیق انرژی نو به دوستی			

شکل ۲- الگوی استراتژیک نظریه

دوستی تعالی‌بخش

۲- بحث

۲-۱- تقریر صورت کلی و اجمالی از نظریه نهایی

انسان، اجتماعی و فطرتاً مایل به ایجاد ارتباط با سایرین آفریده شده است؛ بنابراین، در طول عمر خود با انسان‌های دیگر «هم‌نشینی» و مصاحبت بسیار دارد؛ اما همه این هم‌نشینی‌ها به «دوستی» ختم نمی‌شود و نباید هم بشود. بسیاری از هم‌نشینی‌ها به قصد دستیابی به منافع شرعی (مثل خرید و فروش) یا برخورداری از لذت‌های حلال (مثل بازی و مسابقه) برای طرفین است؛ بنابراین، پس از حصول مقصود، زمینه آن از بین رفته یا کمرنگ شده و متعاقباً طرفین از یکدیگر جدا می‌شوند.

دوستی، مقامی بس والاتر از هم‌صحبتی و هم‌نشینی دارد. دوستی، تعامل دیگرگزینانهٔ حبّ - مدار در طول زمان منبث از فطرت سالم طرفین است. اولاً: تعامل است؛ زیرا رابطه‌ای دوسویه است. ثانیاً: در آن به توجه به طرف مقابل (و نه خود فرد) تأکید می‌شود؛ بنابراین، دیگرگزین است. ثالثاً: اساس و جوهرهٔ پیوند دوستی را «دوست‌داشتن» تشکیل می‌دهد (و شاید وجه تسمیهٔ آن هم همین باشد). رابعاً: دوستان با یکدیگر رابطه‌ای مستمر داشته و قسمتی از عمر خود را با هم می‌گذرانند و خامساً: دوستی منشأیی فطری دارد؛ یعنی برخاسته از فطرت سالم انسان است و همین باعث می‌شود که پیوند دوستی برای انسان، ارزش ذاتی داشته باشد.

اما از آنجا که دوستان بر یکدیگر تأثیرگذاری تدریجی، نامحسوس و دائمی دارند و باعث تغییر در عقاید، احساسات و رفتار همدیگر می‌شوند (و در نتیجه دوستان، قرابت مستمری نسبت به هم دارند)، ارزش ذاتی دوستی نباید باعث شود که انسان مؤمن هرکسی را به‌عنوان دوست برگزیند و با او پیوند دوستی برقرار کند؛ زیرا مؤمن کمال‌گراست و از همین رو، از هر چیزی که به رسیدن او به کمالش لطمه وارد می‌کند، باید بپرهیزد. او باید «فضیلت» را مبنای انتخاب دوست خود گرداند و «لذت»ها و «منفعت»های دوستی را فقط به‌عنوان علل فرعی دوستی در نظر داشته باشد.

مؤمن برای دستیابی به چنین دوستی‌ای، اولاً، باید خود شخصیتی با حداکثر جاذبه داشته باشد؛ یعنی بتواند همه مردم را در حدّ اعلی به سمت خویش جذب کند و دافعه‌اش فقط در حدّ ضرورت باشد. ثانیاً، با انتخاب هم‌نشین‌های مناسب، زمینه انتخاب دوست را از میان آنان فراهم آورد و ثالثاً، معیارهای لازم برای یک دوست خوب و ملاک‌های بایسته برای انتخاب او را بشناسد. روی هم‌رفته می‌توان گفت که مؤمن مردمدار است و در برخورد با همه مردم بزرگ‌منشانه برخورد می‌کند؛ اما در تعاملات خود با دیگران، شخصیت و روحیات آنان را در نظر گرفته و با هر کس متناسب با شاکله وجودی‌اش تعامل می‌کند؛ بنابراین در انتخاب دوست، دقیق و قائل به گزینش هوشیارانه بوده و فقط کسانی را که از آزمون‌های او سربلند بیرون بیایند، به دوستی برمی‌گزیند. ایده‌آل او برای دوستی فردی است که همچون خودش کمال‌گرا و تعالی‌جو باشد و پیوند دوستی با او برایش «تعالی‌بخش» باشد.

او می‌داند که برای این منظور، طرفین باید آیین برادری (انصاف، اعتدال، احترام، تواضع، خیرخواهی و ...) را بدانند و مراعات نمایند تا بتوانند با یکدیگر دوستی برادروار مداومی داشته باشند؛ زیرا فقط چنین دوستی‌ای استمرار داشته و خواهد توانست در طول زمان، کارکردهایش را برای طرفین پیوند محقق سازد؛ به علاوه مؤمن با افزودن در شمار دوستان و تشکیل شبکه‌ای از دوستان تعالی‌بخش خود، دائماً در ایجاد منبعی قدرتمند برای حقیقت‌جویی و کمال‌طلبی برای خود (و نیز برای آنها) تلاش می‌کند. او به سرنوشت تعالی همه انسان‌ها علاقه وافر دارد و دوست ندارد هیچ انسان مستحقّی از این جایگاه محروم بماند. راه کمال، سخت و دهشت‌زاست و فقط همراهی با کسانی که با یکدیگر هم‌هدف، هم‌دل و هم‌سرشت‌اند، امید وصول به غایت مطلوب نهایی را زنده نگه خواهد داشت. کسانی که از سر دوست‌داشتن، یکدیگر را در همه حال به لحاظ فکری، روحی و عملی پشتیبانی کرده و در یک چرخه تقویت‌شونده، مستمراً همدیگر را در مسیر تعالی‌یاری می‌کنند.

در مجموع، می‌توان گفت که رسیدن به کمال، تنها از مسیر دوستی‌ورزی حقیقی امکان‌پذیر است؛ آن‌هم یک «دوستی تعالی‌بخش».

۳- نتیجه‌گیری

جهان ما به نحو رو به تزایدی ناهمگن، غیرمتجانس، چندفرهنگی و متحرک است. این عدم یکنواختی از یک سو، گنجینه غنی‌ای از تجربه‌های نو را پیش‌رو می‌نهد که نسل نو از آن طریق می‌تواند روش‌های جدید و متنوع «بودن» و «زندگی» را فراگیرند و از سوی دیگر، ممکن است به کلیشه‌ای بودن، تعصب [به فرهنگ و قومیت خود] و سوگیری شناختی منجر شود. آنچه باعث این نتایج متفاوت و متعارض می‌شود، «روش»‌هایی است که بزرگ‌ترها و معلمان برای خلق محیط‌های یادگیری به کار می‌گیرند که به بچه‌ها اجازه تعامل با دیگر افراد برخوردار از زمینه‌های متفاوت فرهنگی، قومی و نژادی را می‌دهد (روبین، ۲۰۰۹: ۲۶۳)؛ از همین رو، تأثیرات گروه همسالان از فرهنگی به فرهنگ دیگر متفاوت است (گروسک و لیتون، ۱۹۸۸: ۲۵۲) و در وهله نخست به باورها، ارزش‌ها و مفروضات ذهنی افراد هر فرهنگ بستگی دارد که در کودکی و نوجوانی و از مجرای آموزش‌های رسمی و غیررسمی به آنان منتقل شده‌است.

بر همین مبنا، این مقاله به دنبال ارائه یک نظریه جامع مبتنی بر پیش‌فرض‌ها و آموزه‌های اسلامی در موضوع دوستی، دوستیابی و دوستی‌ورزیدن است تا انتقال این مبنای «نظری»، خصوصاً از طریق آموزش‌های رسمی بتواند از مجرای رشد اجتماعی تمامی افراد جامعه، به‌ویژه دانش‌آموزان - که دوستی با همسالان از ضروری‌ترین نیازهای فطری آنان است - به حیطة «عمل» درآمده، ارتباطات انسانی را در عرصه عمومی و خصوصی به شکل متعالی اسلامی درآورده و با در نظر گرفتن همزمان رشد شخصیتی افراد، آنها را در راستای نیل به یک مسلمان آرمانی جهت‌دهی کند.

همان چیزی که امروزه در آموزش و پرورش ما به خوبی محقق نشده و متأسفانه، امروزه رشد اجتماعی نسل نو به نحو نه‌چندان مطلوبی اتفاق می‌افتد. اگر به این موضوع به صورت طیفی

بنگریم، در یک سر طیف، ذهن گروهی از بچه‌ها بر مبنای نگرش منفعت‌طلبی و اصالت سود و لذت (یوتیلیتاریسم) شکل گرفته و تعاملات آنان، اگرچه از حیث کمیّت ممکن است فراگیر باشد و سرمایه اجتماعی سرشاری را برای آنان به ارمغان آورد؛ اما چون با محوریت «خود» صورت می‌گیرد، خودخواهی و چه بسا خودپرستی را در آنان تقویت کرده و از منظر اسلامی، پرورش روحانی و اخلاقی آنان را از اساس ضایع می‌سازد و در سوی دیگر طیف، افرادی با ذهن‌های بسته و منجمد قرار دارند که قرائت ایدئولوژیک خود از دین را به مثابه حقیقت ناب دانسته، با تمامیت‌طلبی و انحصارگرایی به تخطئه دیگران و احیاناً تحقیر آنان پرداخته، تعاملات خود را محدود به گروهی از همفکران خود نموده و در نتیجه، به ورطه وسواسی‌گری، افراطی-گرایی و خودبرتربینی مقدّس! می‌افتند.

نظریه «دوستی تعالی بخش» در نقطه تعادل طیف مزبور قرار دارد. از یک سو، مبتنی بر اصل «کرامت خداداد انسانی» برای همه انسان‌ها - از حیث انسان‌بودنشان - ارزش قائل است و حقوق انسانی آنها را به رسمیت می‌شناسد و لذا فی‌المثل، دعوت به احترام، تواضع و خوشرویی دارد و از سوی دیگر، بنا به اصل آرمانی «انسان کامل»، دوستی‌ورزیدن با هر فردی را جایز ندانسته و قائل به دسته‌بندی بین افراد است.

این رفت و آمد دائمی و انتقادی بین «خود» و «دیگری»، بین «منفعت مادی» و «کمال معنوی»، بین «اتکا به نفس» و «یادگیری از دیگران» و بین «ارزیابی خود» و «قضاوت کردن دیگران» وجه ممیزه این تئوری در تحقق رشد اجتماعی افراد در کنار توجه به رشد شخصیتی آنان است.

۴- پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی

از حیث روشی، اگرچه دو عنصر «عوامل خارجی» و «عوامل داخلی» جزء عناصر الگوی مدیریت راهبردی هستند؛ اما از آنجا که اقتضایی، شخصی و برای هر کس منحصر به فرد هستند، بنابراین، در الگوی نهایی صحبتی از آنها نشده است؛ به عبارت دیگر، هر کس بر اساس عوامل

درونی و بیرونی خود و شرایط زندگی اش باید استراتژی اساسی خود را در رفتار با مردم (مثلاً به کمک تکنیک SWOT) انتخاب نماید. البته به عنوان موضوعی برای پژوهش های آتی می توان با بررسی عوامل روان شناختی متفاوت (مثلاً تیپ های شخصیتی مختلف، ویژگی های تربیتی و ...) به عنوان عوامل درونی در کنار عوامل اجتماعی (نظیر ارگانیک یا مکانیکی بودن همبستگی جامعه، وضعیت فرهنگ جامعه و ...) به عنوان عوامل خارجی، استراتژی های رفتاری قابل فرض پیرامون رفتار با مردم و دوستی ورزیدن با دوستان را در حالات مختلف تدوین نمود؛ همچنین از حیث کاربردی، راه عملی ترویج و همگانی سازی چنین نظریاتی، ارائه آنها در قالب متن های روان، ساده و همه فهم است. مخاطب (خصوصاً نوجوان) نباید درگیر اصطلاحات تخصصی گردد؛ بلکه مفهوم اصلی باید به زبان ساده و در عین حال، در یک انگاره منظم به او عرضه شود؛ بنابراین، پیشنهاد می شود که از سوی سرمایه گذاران و یا مسئولان مربوطه شرایطی برای تولید چنان محصولاتی فراهم گردد؛ به علاوه این نظریه، این قابلیت را دارد که به عنوان «متن درسی» در کتب دینی، فارسی یا اجتماعی کلیه مقاطع و پایه های تحصیلی و یا به عنوان کتاب درسی مستقل به دانش آموزان ارائه و تدریس شود. محدودیتی که در این خصوص وجود دارد، آن است که برخی از مسئولان مربوطه ترجیح می دهند در کتاب های درسی به همان متون ایدئولوژیک هم ارز با شعور متعارف عامه مردم اکتفا کنند و شجاعت کافی برای طرح یک نظریه - حتی نظریه ای کاملاً اسلامی - را در کتاب های درسی ندارند. این موضوع از آنجا نشئت می گیرد که آنها آموزش دینی را بیشتر «تلقین» باورها می دانند تا «برانگیختن» فطرت حقیقت جویی و خیرطلبی دانش آموزان.

فهرست منابع

قرآن کریم.

اعرابی، محمد؛ چاوشی، کاظم. (۱۳۸۹). **کنترل استراتژیک: رویکردها و راهبردها.**

تهران: انتشارات نیروی انتظامی.

الحیدری، محمد. (۱۳۸۸). **روش دوستیابی**. ترجمه محمدصادق عارف. چاپ سوم. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.

برک، لورا. (۱۳۸۹). **روانشناسی رشد**. ترجمه یحیی سیدمحمدی. چاپ هفدهم. تهران: نشر ارسباران.

بنائی، امیرحسین. (۱۳۹۴). **پارادایم نوین مدیریت**. تهران: کیمیاگران سپاهان. بیابانگرد، اسماعیل. (۱۳۸۰). **روانشناسی نوجوانان**. چاپ پنجم. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

دانایی فرد، حسن؛ امامی، مجتبی. (۱۳۸۶). «**استراتژی‌های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه پردازی داده‌بنیاد**». چاپ شده در دو فصلنامه اندیشه مدیریت. س ۱، ش ۲، صص ۶۸-۹۰.

دفت، ریچارد ال. (۱۳۸۵). **تئوری سازمان**. ترجمه علی پارسایان و محمد اعرابی. ج ۱. چاپ هفتم. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

دیوید، فرد آر. (۱۳۸۴). **مدیریت استراتژیک**. ترجمه علی پارسایان و محمد اعرابی. چاپ هفتم. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۶۳). **تفسیر میزان**. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. ج ۱۹. تهران: بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.

محدثی، جواد. (۱۳۹۳). **دوستی**. چاپ دهم. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی. محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۸۹). **میزان الحکمه**. ترجمه حمیدرضا شیخی. ج ۶. چاپ یازدهم. تهران: انتشارات دارالحديث.

محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۸۵). **دوستی در قرآن و حدیث**. تهران: انتشارات دارالحديث.

مدرّسی، هادی. (۱۳۸۴). **دوستی و دوستان**. ترجمه حمیدرضا شیخی و حمیدرضا آژیر. چاپ چهارم. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.

مینتزبرگ، هنری. (۱۳۸۴). **جنگل استراتژی**. ترجمه محمود احمدپور داریانی. تهران: انتشارات پردیس.

Berk, Laura E. (2007) *Development through the lifespan*, 4th edition. Allyn & Bacon publishing (in Persian).

Bigler, R. S., Jones, L. C., & Lobliner, D. B. (1997) social categorization and the formation of inter-group attitudes in children, *child development*, 68, 530-543.

Daft, Richrd L. (2007) *Organization theory and design*, 9th edition, USA: Thomson (in Persian).

David, Fred R. (2004) *strategic management*, 10th edition, Pearson Prentice Hall (in Persian).

Ding, Sharon, and Littleton, Karen (2005) *children's personal and social development*, The Open University, Blackwell publishing.

Elliot, Delbert s., etc. (2006) *Good kids from bad neighborhood, successful development in social context*, Cambridge University Press.

Fine, G. A. (1987). *With the boys: Little league baseball and preadolescent culture*. Chicago: University of Chicago Press.

Grusec, Joan E., & Hugh Lytton (1988) *Social development, history, theory and research*, Springer-verlag, New York Inc.

Harris, J. R. (2009). *The nurture assumption: Why children turn out the way they do*. New York: Free Press.

Hartup, W. W. (1992). Social relationships and their developmental significance. *American Psychologist*, 44, 120–126.

Hartup, W. W., & Stevens N. (1997) friendship and adaption in the life course, *psychological bulletin*, 121, 355-370.

Kinder Mann, T. A. (1993). Natural peer groups as contexts for individual development: The case of children's motivation in school. *Developmental Psychology*, 29, 970–977.

Lamb, M. E., & Bornstein, M. H. (2011) *Social and personality development, an advanced textbook*, Psychology Press.

Lindsey, E.W. (2002) preschools children's friendships and peer acceptance: links to social competence. *Child study journal*, 32, 145-156.

Mintzberg, Henry (1998) *Strategy safari: A guided tour through the wilds of strategic management*, New York: Free Press (In Persian).

Parker, J. G., & Guttman, J. M. (1989) Social and emotional development in a relational context: Friendship interaction from early childhood to adolescence. In T. J. Berndt & G. W. Ladd (Eds.), *Peer relations in child development* (pp. 15-45). New York: Wiley-Intersciences.

Rubin, Kenneth, h. etc. (2009) *Handbook of peer interactions, relationships and groups*, London: Guilford Press.

Rutland, A. (2004) development and self-regulation of intergroup attitudes in children. In M. Bennett & F. Sani (Eds.), *development of the social self* (pp. 247-265). East Sussex, UK: Psychology Press.

Schaffer, H. R. (2003) *introducing child psychology*, Oxford, Blackwell publishing.

Smith, Peter K., & Hart, Craig H. (2002) *Blackwell Handbook of Childhood Social Development*, Blackwell Publishers Ltd.

Verkuyten, M. (2001) Abnormalization of ethnic minorities in conversation, *British journal of social psychology*, 40, 257-278.